

*Тендітна Н. М.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри української мови та літератури**Донбаського державного педагогічного університету*

ЕМОЦІЙНА ПАЛІТРА ЗЛОЧИНУ МАНІЯКА В РОМАНІ О. УЛЬЯНЕНКА «ДОФІН САТАНИ»

Анотація. Серійні вбивці та маніяки неодноразово ставали темою літературних розповідей українського прозаїка Олесь Ульяненко. Розкриваючи образ головного героя, письменник висвітлює реальну кримінальну історію, пов'язану з долею небезпечного злочинця кінця 90-х років ХХ століття. Дивне захоплення автором статтю Онопрієнка втілюється в незвичайний творчий задум – детективний роман. Але Олесь Ульяненко ставить має на меті не тільки розповісти світові про небезпечні маніакальні та некрофільні нахили в історії героя, а й дошукатися першовитоків, причин нагнітання жорстоких злочинних дій і намірів, патологічного потягу до смерті та знищення. Із цією метою автор розкриває перед читачами широкий огляд життя свого героя, поступово розповідаючи історію нелюда-вбивці. Авторські здогадки, художнє перевтілення та інтуїтивне проникнення в психіку свого незвичайного персонажа доповнюються власними роздумами головного героя, який намагається пояснити свою злочинну діяльність і мотивувати для себе виправдання. Не останню роль письменник відводить у вирішенні цих питань емоціям літературного прототипу відомого на Україні маніяка. Предметом дослідження ми обрали саме перше вбивство, яке було ще й масовим, адже відчуття певних емоцій героєм стане для нього домінуючою потребою, яка потребуватиме чергового повторення та продовження. Тому домінуючими для письменника є характеристики емоцій, які означаються переживаннями вбивці власного ставлення до того, що він робить, широким спектром їх індивідуальних проявів. Характеристика емоційних (чуттєвих) відчуттів (задоволення чи незадоволення, приємного чи неприємного під час вбивства) відображає ситуативне ставлення героя до подій, пережитих ще в ранньому дитинстві. Причини некерованості швидкоплинних емоційних спалахів письменник відображає за допомогою дієслів і прислівників, бо кожна конкретна емоція має власний спектр суб'єктивних переживань, здійснюється за рахунок специфічних фізіологічних механізмів і характеризується притаманними лише їй виразними рухами та діями.

Ключові слова: форми переживання емоційних станів, фонові емоції, базові емоції, образи пережитих ситуацій, індивідуальні прояви емоцій.

Постановка проблеми. Творчість О. Ульяненка відлякує більшість читачів численними сценами вбивств, жорстокості, патологічної сексуальності й насильства. Численні натуралістичні образи стають табу для психологічно здорової людини. Але письменник має на меті не налякати пересічного читача, а показати прояв у людині небезпечних темних сил і те, до яких наслідків це може призвести, якщо залишиться некерованим і недосяжним для покарання. Письменник щоразу нагадує люд-

ству про небезпечну людську тінь, яка кожного разу набуває нових жажливих проявів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні емоційні стани героїв і їх вербалізація неодноразово ставали предметом зацікавлення багатьох науковців. Але в сучасному українському літературознавстві відсутні ґрунтовні дослідження різновидів емоційних станів численних убивць на сторінках творів О. Ульяненка. Тому під час розвідки ми будемо спиратися виключно на текст твору.

Метою статті є дослідження панівних емоційних станів, які супроводжують серійного вбивцю під час першого масового злочину. Ця мета конкретизується в таких завданнях: 1) охарактеризувати загальні емоції головного героя; 2) виділити домінуючі емоції, які сприяють викривленню його світосприйняття й підштовхують до чергових вбивств.

Виклад основного матеріалу. Невід'ємною частиною будь-якого детективу, як відомо, є злочин. І якщо, наприклад, А. Крісті більшу частину твору приділяє розслідуванню, то О. Ульяненко акцентує увагу не тільки на знаходженні вбивці, а й на його емоційному стані. Автор веде розповідь, у якій перед читачами паралельно розкриваються емоції вбивці, що спонукали його до злочину, емоції, які супроводжували його під час злочину та після нього, емоції слідчих і злочинця, який слідує за діями слідчих. Розглянемо епізод першого вбивства Івана Білозуба та простежимо види його емоційних станів. Практична психологія дотримується тієї думки, що емоції – це особливий клас суб'єктивних психологічних станів, які у формі безпосередніх переживань приємного або неприємного відбивають результати практичної діяльності, спрямованої на задоволення актуальних потреб. При спотвореному, хворобливому психічному стані Івана Білозуба задоволення потреб зводиться до вбивства. Радість від скоєного висловлюється через характеристику настрою та поведінки героя. Шокує широкий спектр позитивних емоцій героя, які відображають ситуативне ставлення Білозуба до вбивства: «А зараз його переповнювало щастя, ніжне і легке, що ні до чого не зобов'язувало... Він опустився на підлогу, тамуючи, ледь втримуючи трем у ногах: притиснувся шокою, тілом усим до холодної стіни і заплакав від щастя» [1, с. 140]. Спостерігаємо тісний взаємозв'язок емоційних станів радості й задоволення, які розкривають його внутрішні переживання: «Плакав він довго... Був від щастя і втоми» [1, с. 140]. Через різноманітні емоційні вияви вербального та невербального характеру О. Ульяненко намагається показати читачу, у якому стані перебуває його герой майже кожен хвилину. Письменника цікавлять передумови нових злочинів: «Все закінчилося, але його не полишало роздратування, шарпаючи тупо низ живота, мошонку, судомлячи ноги. Він,

похитуючись, став у повен зріст, подивився згори, навіть з ніжністю і відчаєм, куди домішувалася відраза... Він ухопив сокирку...» [1, с. 140]. Відомо, що в людини, яка переживає сильну емоцію, спостерігаємо зміни в активності м'язів обличчя, мозку, у функціонуванні кровоносної та дихальної систем. Так, пульс розгніваної чи переляканої людини, згідно зі статистикою, може десь у середньому на п'ятдесят ударів на хвилину перевищувати нормальний. Ці зміни відбиваються на сприйнятті, мисленні та поведінці, інколи викликають і психічні порушення. Та спокій Івана Білозуба після серії вбивств вражає: «Після цього його розмлоло, захотілося спати... подався до спальної, завалився, не скидаючи одягу» [1, с. 141]. Серед емоційних станів І. Білозуба виділяємо переважно фонові емоції (енергійність чи слабкість, нестриманість) і базові (радість – задоволення, гнів – лють, відразу – огиду, сором – приниження, сум, страждання), які, поєднуючись із діями, створюють його цілісний внутрішній світ. Найчіткіше виділяються лють і гнів. Інколи вбивця виступає в ролі психолога, намагаючись зрозуміти свій стан: «Іноді, в моменти апогею, коли лють накопичувалася в Івана до неможливого терпцю, він намагався дати логічну і переконливу раду своєму гніву...» [1, с. 116]. Цікаво, але письменник «гнів – збудження» свого героя в момент убивства описує як почуття захоплення й бажання відновлювати «свою» справедливість, суттєво втручаючись у плани й життя людини. Ця базова емоція виступає як досить сильний та ефективний мотив відповідної за змістом діяльності, особливо руйнівної. Емоція збудження актуалізується полярними ситуаціями зіткнення інтересів Івана з відповідним героєм: «Сусід крушив стіну навіть у вихідні, а тому і цей факт немало драгував Івана, що мріяв про відпочинок» [1, с. 116]. Емоції в Івана наскільки легко виникають, настільки ж швидко й минають, змінюючись на протилежні. Саме тому багато років його злочини недосяжні для слідчих: «... стоїть він на майданчику серед індійських чи болгарських рожевих троянд, що коливаються від протягу вентиляторів, у світлих, салатого кольору, бездоганно випрасуваних штанах, у голубій сорочці, з акуратними латочками, білими стьожками, стоячим комірцем, світловолосий, ще з мокрим волоссям, і зачіска навіювала про добropорядність, загишок, безтурботність, невимовну радість і захоплення життям» [1, с. 125]. Автор звертає увагу не тільки на зовнішні вияви емоцій серійного вбивці, а й на передумови їх проявів. Саме емоції виявляють оцінювальне ставлення Білозуба до тих чи тих можливих ситуацій. На відміну від емоційного тону, це досить визначені стани, що виникають у нього у зв'язку із задоволенням чи незадоволенням певної потреби: «Гуркіт відбійного молотка згори ламав і рушив його тремтливу чарівність. Він вже не міг цього терпіти, тому треба швидко покласти цьому край» [1, с. 125]. Емоційні вияви відрізняються також за своїм обсягом, у яких емоційність І. Білозуба О. Ульяненко рідко описує одним реченням. Найчастіше вона складається з кількох речень, у яких не тільки називається вид емоційного стану, а й описано розвиток цієї емоції, наприклад, емоції ярості: «Убивця діяв напролюд виважено, впевнено і ані на хвилину, видавалося, не втрачав контролю, напевне холоднокровно, але пристрасність, якась зовсім незрозуміла, позначилася скрізь» [1, с. 130]. Зрідка спостерігаємо в героя специфічні прояви емоції страху, які часто протиставляються з емоціями жертв, але проявляються в неочікуваних діях. Порівняймо: «Люди металася як божевільні. В очі кидалося відразу, що від страху

вони втратили розум, що страх їх геть спаралізував» [1, с. 130]; «...Іван почув жіночий крик, що від нього у самого похолола спина та ноги... Тоді він швидко повернувся до передпокою, взяв ніж, перерізав вени на руках ще живим... тоді Іван взяв ломик... І перебив чоловікові руки та ноги» [1, с. 130]. Тобто жертви під дією страху втрачають здатність до дій, у Івана ж, навпаки, почуття страху спонукає до рішучих дій.

Індивідуальну рису творчого бачення емоційного стану свого героя письменник вербалізує через зазначення кольорової гами. Так, внутрішню характеристику емоцій під час першого вбивства слідчі «прочитують» через червоний колір (колір агресії) крові. Інтенсивність забарвлення та її кількість варіюють емоційний стан героя майже похвилинно: «Весь передпокій густо заляпаний кров'ю... Кров на стінах віяром, розбризкана рівно, широкими опашами, а на підлозі – темними густими калюжами. На стіні кров лягла так, наче фуркнула з горловини велетенської відкоркованої пляшки» [1, с. 126]; «Скрізь у помешканні кров лежала широкими калюжами... Решта покроплена кров'ю. Видно було, що кров цвіркала і біла з перетятих артерій... Біла кухня була залита кров'ю майже повністю... Складалося дике враження, що убивця навмисне виточував з жертв кров поволі, смакуючи та втішаючись, як конає жінка... Сукня дорога ... в крові лежить поруч» [1, с. 127].

Світ почуттів головного героя О. Ульяненко описує й через широкий спектр дієслів. Вони в певний момент підкреслюють:

- упевненість: «не втрачав контролю» [1, с. 130];
- «професіоналізм»: «загнав у горлянку кухонного ножа» [1, с. 130]; «вистрелив прямо у скроню» [1, с. 131];
- «насолоду» від процесу вбивства: «довго водив його на прицілі попід стіною» [1, с. 131];
- холоднокровність: «провернув кілька разів лезо» [1, с. 131];
- вагання: «якусь хвилину ще стояв» [1, с. 131];
- намагання довести справу до кінця: «вдарив мертвого ще раз» [1, с. 131];
- рішучість: «взяв ніж... взяв ломик» [1, с. 131];
- реакцію вбивці на страх перед смертю жінки: «Такі жінки викликали у нього радісний і водночас задрісний прилив відчаю, що супроводжувався кількадевною депресією» [1, с. 132];
- «шкалу кипіння»: «розлутило його, потім розмлоло, зробило очі вологими» [1, с. 132].

Також указані дієслова в реченні письменник пов'язує з прислівниками, підкреслюючи ознаку якості емоції та намагаючись дати відповідь на питання: як? наскільки? якою мірою? Як діяв: «діяв виважено, впевнено... напевне холоднокровно; зайшов впевнено» [1, с. 130]. Наскільки довго тривало вбивство: «убив відразу» [1, с. 131]. Як почувався після вбивства: «... несподівано заревів, як режуть дебіли...» [1, с. 137]. Ступінь інтенсивності дії вбивці: «швидко, наче робив все життя подібне» [1, с. 131]. Спосіб дії: «неквапливо перезарядив» [1, с. 131]; «повагом, відкинувши лома» [1, с. 132]. Як довго діяв: «швидко повернувся» [1, с. 131].

Розтягування в часі вбивства жінки (від моменту задуму до першої спроби позбавити її життя) супроводжується великою кількістю дій і рухів героя, які письменник намагається передати за допомогою дієслів: «наказав, запитав, розпалювала, хотілося, не знав, сопів, вийшов, повернувся, привів, розцібнув, спробував, кінчив, розлутився і вдарив, зіскулився, дивився, зізнався, провчити, зголоднів, їсти, ходім, приготуєш, пішли, попросив, сидів, допомагати, звішував, запитував,

заходив, сідав, поспішав, закусовав, відчув, випив, підвів, знудило, не знав, почув, заповнював, виростав, звів, побачив, заворожило, пишався, налило, відчував, перестав, виплюнув, завертів, встигнув подумати, почув, перестав чути, оглох...». Зазначений перелік не є повним. Але й така кількість дає підстави говорити про невірноваженість героя, мінливість його емоційного стану залежно від того, хто і що його оточує, на фіксацію хронометражу надмірного душевного хвилювання. Емоційний намір перетворюється на ідею, яка потребує негайного втілення. При цьому абсолютно неважливо, як убивця ставиться до чергової жертви: з антипатією, симпатією, суперечливо чи нейтрально. Емоції І. Білозуба не діють вибірково. Убивця легко контактує з усіма, водночас спрямовуючи свій емоційний вплив лише на вибраних до страти. А тому більш емоційніша натури лякаються не самої небезпеки, а невідомості, яка на них чекає. А свою обраність він усвідомлює з «гіркотою непоправимості, з відчаєм втраченості, з жахом забуття і з викликом всездозволеності» [1, с. 120].

Виділяючи серед ужитих дієслів антонімічні пари: «вийшов – повернувся»; «зголоднів – закусовав»; «почув – оглох»; «наказав – попросив»; «спробував – кінчив» тощо, письменник наголошує на переоцінюванні самовпевненості злочинця, мотивує його реакцію у відповідь на подразники емоційних хвилювань, адже емоції Білозуба втілюються у формі переживань, які відображають виключно особистісне ставлення до певних явищ об'єктивної дійсності, що його оточують. Олесь Ульяненко простежує емоції вбивці як його особливу реакцію на внутрішні та зовнішні впливи: «Іван почав задихатися, спазми давили горло, кошлаті великі павуки перебралися до грудей. Потім до нього здалеку, наче удари дзвону у сільській церкві, донеслися ритмічні удари сусіди» [1, с. 118].

У стані сильного душевного хвилювання І. Білозуб, як не дивно, не втрачає здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними. Його загальний емоційний стан у ці моменти доповнюють також жести й рухи:

– мімічні – через усмішку («...губи розкривалися широкою усмішкою, відкриваючи ту білосніжну і приємну, ніжну незахищеність, майже дитячу») [1, с. 124];

– вираз очей («завертів оскаженило очима... очі у вбивці вирячилися, він відчув, як вони вискакують з орбіт») [1, с. 134];

– плач («він ревів, відкривши червону горлянку до неба, наче бажав викричати рештки щастя, що застрягло в його здавленій спазмами горлянці і не хотіли звідти виходити») [1, с. 137];

– краніальні – зміною кольору обличчя: («...звів до гори обличчя... налило бридкою і тяжкою кров'ю») [1, с. 137];

– фонаційні – особлива манера мовлення («Він так з самого початку відреконувався, коректно і виважено») [1, с. 125];

– корпоральні – рух тіла («...рука наливалася свинцем, нездоровою кров'ю...») [1, с. 119]; «...він швидко повернувся до передпокою, взяв ніж, перерізав вени на руках... взяв ломик... і перебив чоловікові руки та ноги») [1, с. 131].

Не менш важливу роль виконує змалювання зовнішніх проявів емоції. Олесь Ульяненко, описуючи вияв ненависті свого героя, зазначає, що залежно від причин вона може бути різноманітною: від упевненості у своїй правоті на скоєння вбивства до сцен масової страти, бо кожне сильне душевне хвилювання І. Білозуба зумовлене важливими для нього подіями: смерть матері, інтернат, перше полювання тощо. Саме вони породжують надзвичайно сильні емоційні сплески, які на певну мить

затмарюють свідомість: «...Іван зняковів, наче його спіймали на чомусь сороміцькому і стидному. Губи його побіліли, втратили життя. Йому здалося, що дірка в голові розкрилася, впускаючи через череп, до нутроців, купи думок. Як клубки кусючих комах» [1, с. 118].

Висновки. Здійснене дослідження дає змогу зробити такі висновки: емоції Білозуба стимулюють зміни в його організмі й мотивують героя до дії, а зміни в поставі, виразі обличчя та готовність до дії постають реакцією на вбивство. Тобто емоційні стани виразно окреслюють певні психічні переживання, наявність яких підштовхує до злочинів, що постають одним із способів висловити суб'єктивне ставлення до певних явищ об'єктивної дійсності, які оточують убивцю в певні моменти.

Серійний убивця пов'язує зі своїм емоційним станом спробу керування своїми думками та бажаннями, водночас відкидаючи можливість чітко усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх дій, бо цілеспрямовано прагнув передусім покарати кривдників, які й призвели до появи відповідних емоцій. Також обмежена можливість контролювати свою поведінку розглядається письменником як короткочасність перебування героя в стані сильного душевного хвилювання. Та емоції вбивці стають каталізаторами злочинних дій, тлом процесів, які відбувалися в його психіці.

Моменти сильних емоційних хвилювань свого героя О. Ульяненко ніколи не отожднює з афектом. Ці емоційні сплески він пояснює за допомогою надприродних явищ (появи Ангела, Прибульця, містичного «щось» тощо), що дає змогу розглядати роман не як реалістичний із кримінально-правовим підтекстом, а містичним детективом. Однак при цьому письменник прискіпливо враховує всі негативні емоційні стани в кожному новому вбивстві, унеможливаючи таким чином позбавлення кримінальної відповідальності. Проблема встановлення дослідження складників ланцюга виникнення сплесків емоційних станів вирішується за рахунок об'єктивних обставин і наявності ситуацій самостійного «самонакручування» злочинця, адже для І. Білозуба, орієнтованого лише на насильницьке розв'язання проблеми, вид злочину, через який він утілюватиме свою агресію, особливого значення не має, бо його агресивність утілюється за будь-яких умов. Тому дослідження складу злочину виключно лише до особистих поглядів та інтересів, здійсненого в стані сильного душевного хвилювання, охоплює в романі не лише вивчення складників та емоційних проявів героя в ній, а й аналіз емоційних і психологічних характеристик злочинця, які письменник спрямовує в час до та після вчинення вбивства Білозубом.

Емоційний стан І. Білозуба О. Ульяненко не розглядає як особливий психологічний стан з теорії кримінального права, який домінує над волею і свідомістю вбивці та взаємодіє з ознаками складу злочину, визначаючи таким чином кримінально-правову оцінку злочину, індивідуалізацію покарання, передбаченого відповідною статтею. Але в Кримінальному кодексі України відсутні посилання й указівки на будь-які емоційні стани, які б належали до структури сильного душевного хвилювання.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні різновидів емоційних станів убивць в інших творах письменника та складанні порівняльної таблиці для виявлення спільних та індивідуальних розбіжностей, а також дослідженні домінуючого емоційного стану збірного образу злочинця у творах О. Ульяненка.

Література:

1. Ульяненко О. Сталінка ; Дофін Сатани : Романи. Харків : Фоліо, 2003. 382 с.

Tenditna N. Emotional palette of maniac crime in O. Uliianenko's novel "Dauphin of Satan"

Summary. Serial killers and maniacs have repeatedly become the subject of literary stories by Ukrainian writer Oles Uliianenko. Revealing the image of the protagonist, the writer highlights a real criminal story related to the fate of a dangerous criminal in the late 90th of the XX century. The author's strange fascination with the figure of Onoprienko was embodied in an unusual creative idea, in a detective novel. But Oles Uliianenko aims not only to tell the world about the dangerous maniac and necrophiliac tendencies in the history of the hero, but also to find the roots, the causes of pressure of cruel crimes and intentions as well as the pathological longing to die and destroy. To this end, the author reveals a broad overview of the hero's life, gradually disclosing the story of a non-human killer. The author's assumptions, artistic transformation and intuitive penetration into the psyche of his unusual character are complemented by his own thoughts of the protagonist, who tries to explain his criminal

activities and motivate himself to be justified. We consider the subject of our research to be the first murder which was also known as mass murder. Solving these problems the author pays great attention to the emotions of literary prototype of the maniac known in Ukraine. However, the author considers the feelings of definite heroes to become a principal necessity which requires another repetition and continuation. Therefore, the characteristics of the emotions become dominant for the writer, which are marked by the killer's experiences of his own attitude to what he does. The characteristics of emotional (sensory) sensations (feelings of satisfaction or dissatisfaction, pleasant or unpleasant during the murder) reflect the situational attitude of the hero to the events experienced in his early childhood. The author reflects the reasons for the uncontrollability of fleeting emotional outbursts with the help of using verbs and adverbs. As each specific emotion has its own spectrum of subjective experiences and it can be carried out due to specific physiological mechanisms and can be characterized by expressive movements and actions inherent only to it.

Key words: forms of experiencing emotional states, background emotions, basic emotions, images of experienced situations, individual manifestations of emotions.